

2025-yil, may 10-son

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

**Maktabgacha va maktab
ta'limi vaziri
HILOLA UMAROVA:**

*...Bugun chalinadigan
so'nggi qo'ng'iroq sadolari
bir umrga yuragingizdan
joy olishiga ishonaman.
Uning jarangdor sadolari
hamisha beg'ubor yoshlik
va o'quvchilik davringizni
yodga solib turishi
shubhasiz.*

Nigora Haytaliyeva. O'zbek shoiralari she'riyatida obraz va ramziylik.....	43
Наталья Петрухина. Специфика воплощения родового карамазовского начала в романе Достоевского «Братья Карамазовы».....	47
Насиба Ниязова. Узбекская лирика военной поры в творческой палитре Гафура Гуляма	49
Mukhlisakhon Okhunova. The concept of the human in novel “Night and day” by Cho'lon.....	52

ILG'OR PEDAGOGIK TEKNOLOGIYA

Muxlisa Sabirova. Internet matnlarida varvarizmlarning qo'llanishi.....	56
Shirin Sadikova. Shirin Sharasulova. O'zbek tilini intensiv o'qitishda tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan matnlarni tanlash va qo'llash usullari.....	58
Shaxista Buranova. O'quvchilar nutqidagi mahalliy sheva sharoiti ta'siridagi xatolar tahlili va bartaraf etish usullari	61
Rayxona Tillayeva. Adabiy ta'lim jarayonida badiiy matn ustida ishlash metodologiyasini takomillashtirish	64
Malika Ergasheva. Jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ingliz tilini o'qitishning samarali usullari	67
Shaxobiddin Abdullayev. TikTok, twitter, instagram: ularning zamonaviy tildagi rolini taqqoslash	69
Малуда Исманова. Муслима Жабборова. Особенности работы с билингвами при изучении русского языка	71
Руниза Шакирова. Сравнительный анализ традиционных и вербально- графических технологий обучения языку	75
Регина Раджапова. Практическое применение приемов «диаграмма венна», «двухчастный дневник» при изучении темы «стилистическая система русского языка».....	78
Xolbuta Xujanov. Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish metodikasi	81
Manzura Orziyeva. Dars samaradorligini oshirishda interfaol usullarning o'рни	83
Musharraf Abdulxayeva. Yulya Lutfullina. Bo'lajak o'qituvchilarda yozma nutqni shakllantirishda ona tili o'qitish metodikasi fanining o'рни	86

Tadqiqotlar

Mohira Umarova. O'zbek tilidagi realiyalar hamda ularning urdu tilidagi tarjimalarda ifodalanishi.....	89
Ravshanjon Madumarov. O'zbek tilida tanbehni ifodalovchi nolisoniy vositalar	91
Shaxlo Qurbonova. Kelajak va ezgulikka ishonchning yo'qolishi – “Yo'qotilgan avlod”ning eng mudhish fojiasi sifatida	93
Ra'no Rajabova. Alla janri stilizatsiyasi.....	96
Gavhar Rustamova. Daraxtlar bilan bog'liq obrazlarning diniy-ilohiy manbalardagi ifodasi	98
Barnoxon Shamsiyeva. Tarjimada adaptatsiyaga murojaat.....	100
Muyassar Navruzova. Kasallik va tibbiyot bilan bog'liq toponimlarning til va madaniyat nuqtayi nazaridan tadqiqi xususida.....	102
Dilnoza Sobirova. Tibbiyotga oid reklama matnlarida uslubiy figuralarning o'рни	105
Nodir Ramazonov. Gulbika Sultanova. “Shum bola” asarining nashrlararo ba'zi leksik va uslubiy tafovutlari.....	108
Alisher Parmonov. Kinoyaning nutqiy faoliyat elementi sifatidagi umumiy xususiyatlari	111
Shahnoza Muhammadiyeva. Milliy uyg'onish davri adabiyoti rivojida Abdulla Avloniy ijodining ahamiyati.....	114
Nargiza Uzoqova. Abdulla Avloniy ijodida ilm talqini.....	116
Guli Qodirova. Abdulla Avloniy she'riyatini 5-sinf o'quvchilariga o'rgatishning zamonaviy usullari: “Vatan” she'ri misolida	118
Dilso'z Tursunova. Gadoiy she'riyatining vazn xususiyati.....	120
Dilfuzaxon Saidqodirova. Terminning so'z sifatidagi leksik ma'nosi.....	122
Saida Mamatkulova. Zebogul Nazirjonova. Inligiz tilida grammatik normadan chetga chiqishlar: lingvistik tahlil.....	124
Дилбар Дуйсабаева. «Қара» концептісінің элеуметтік-мәдени метафорикасы.....	126
Амина Фаттахова. Академическое письмо как фактор формирования научной идентичности.....	129

Muyassar NAVRUZOVA,
 Buxoro davlat universiteti o'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasida dotsenti,
 filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

KASALLIK VA TIBBIYOT BILAN BOG'LIQ TOPONIMLARNING TIL VA MADANIYAT NUQTAYI NAZARIDAN TADQIQI XUSUSIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada tibbiy birliklar va kasallik nomlarining toponimlarda qanday aks etishi o'rganiladi, ularni kelib chiqishi bo'yicha tasniflash hamda turli hududlar va tarixiy davrlar bo'ylab ijtimoiy-lingvistik va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Ma'lumki, toponimlar yoki joy nomlari ko'pincha madaniy, tarixiy va ekologik ma'lumotlarning lingvistik xazinasini hisoblanadi. Toponimlarga singdirilgan ko'plab mavzular orasida tibbiy atamalar va kasalliklar bilan bog'liq iboralardan foydalanish jamiyatning salomatlik, kasallik va davolanishga bo'lgan munosabatining muhim jihatlari ochib beradi. Toponimlar nafaqat joylarni aniqlaydi, balki jamoaviy xotirani, jamiyat qadriyatlarini va tarixiy voqealarni ham aks ettiradi. Tibbiy atamalar yoki kasallik nomlaridan kelib chiqqan nomlash an'analari o'ziga xos va ko'p ma'lumot beruvchi hisoblanadi. Ushbu maqolada ikkita asosiy toifa ajratib ko'rsatilgan: tibbiy birlikka asoslangan toponimlar va kasallikka asoslangan toponimlar. Ularning har biri jamoat salomatligi tarixi va madaniy geografiyaga lingvistik darcha vazifasini o'taydi.

Kalit so'zlar: toponimlar, kasalliklar bilan bog'liq joy nomlari, tibbiy geografiya, lisoniy manzara, madaniy joy nomlari, jamoat salomatligi tarixi, geografiyadagi kasallik nomlari, ijtimoiy tilshunoslik, tibbiy atamalar.

Аннотация: в данной статье исследуется отражение медицинских единиц и названий болезней в топонимах, анализируется их классификация по происхождению, а также социолингвистическое и культурное значение в различных регионах и исторических периодах. Известно, что топонимы, или названия мест, часто являются лингвистической сокровищницей культурной, исторической и экологической информации. Среди множества тем, заложенных в топонимах, использование медицинских терминов и выражений, связанных с болезнями, раскрывает важные аспекты отношения общества к здоровью, болезням и лечению. Топонимы не только определяют места, но и отражают коллективную память, ценности общества и исторические события. Традиции наименования, происходящие от медицинских терминов или названий болезней, считаются уникальными и информативными. В этой статье выделены две основные категории: топонимы, основанные на медицинских единицах, и топонимы, основанные на болезнях. Каждая из них служит лингвистическим окном в историю общественного здравоохранения и культурную географию.

Ключевые слова: топонимы, названия мест, связанные с болезнями, медицинская география, языковой ландшафт, культурные топонимы, история общественного здравоохранения, названия болезней в географии, социолингвистика, медицинские термины.

Annotation: this article examines how medical units and disease names are reflected in toponyms, classifying them by origin and analyzing their socio-linguistic and cultural significance across different regions and historical periods. It is known that toponyms, or place names, often serve as a linguistic treasury of cultural, historical, and ecological information. Among the many topics embedded in toponyms, the use of medical terms and phrases related to diseases reveals important aspects of society's attitudes towards health, illness, and treatment. Toponyms not only identify places but also reflect collective memory, societal values, and historical events. Naming traditions derived from medical terms or disease names are unique and highly informative. This article identifies two main categories: toponyms based on medical units and toponyms based on diseases. Each of these categories serves as a linguistic window into the history of public health and cultural geography.

Key words: toponyms, place names associated with diseases, medical geography, linguistic landscape, cultural place names, history of public health, disease names in geography, sociolinguistics, medical terms

Kirish. Tibbiy birliklar bilan ifodalaniladigan toponimlar (joy nomlari)ni o'rganish va tadqiq qilish til tarixi va nazariyasi uchun katta ahamiyatga ega. Ko'pgina joy nomlari juda qadimiydir. Ibtidoiy yozma yodgorliklarda qayd qilingan geografik nomlarni keyinroq uchraydigan shakllari va hozirgi talaffuzi bilan solishtirib, tilning lug'at tarkibida, so'zlarning dastlabki shaklida ro'y bergan o'zgarishlarni bilib olishimiz mumkin.

Joylarni kasalliklar nomi bilan atash kasallikni eslatishi yoki salbiylashtirishga olib kelishi mumkin bo'lsa-da, bunday toponimlar ko'pincha amaliy, xotiraviy yoki hatto ma'naviy sabablar tufayli vujudga keladi.

Shuni qayd etish lozimki, xorijiy nashrlarni ko'zdan kechirganimizda ularda tibbiy birlik asosidagi toponimlar joy nomlariga "shifoxona", "klinika", "sanatoriya", "shifokor" yoki "hamshira" kabi atamalarning kiritilishi

haqidagi ma'lumotlar bor edi. Ular ko'pincha tarixan tibbiy davolash bilan bog'liq bo'lgan yoki sog'liqni saqlash muassasalari va mutaxassislari sharafiga nomlangan hududlarni anglatadi. Tibbiy toponimlar ko'pincha joyning vazifasi yoki tarixini belgilash, sog'liqni saqlash va tibbiyotga katta hissa qo'shgan shaxslarni sharaflash, tibbiy turizm yoki davolash ahamiyatiga ega hududlarni ajratib ko'rsatish istagidan kelib chiqadi.

Shuningdek, toponimlarni o'z vazifasiga asoslangan toponimlarga ajratilganligining guvohi bo'lgani holda, quyidagi misolni qayd etib o'tmoqchimiz. Masalan: Missuri shtatining Kanzas-Siti shahridagi Hospital Hill (Shifoxona tepaligi) misol bo'la oladi. U tibbiy muassasalar to'plangan joyligi sababli shunday nomlangan. Yana bir misol - Uelsning Kardiff shahridagi Sanatorium Road (Sanatoriy ko'chasi) bo'lib, u sil kasalligi sanatoriysi tufayli shunday nom olgan. Xotiraviy toponimlarga frankofon hududlaridagi mikrobiolog Lui Paster sharafiga qo'yilgan Paster ko'chasi va Florens Naytingeyl xiyoboni kiradi. Institutsional toponimlarga Baltimordagi Jon Xopkins misol bo'ladi. U xayriyachi va u bilan bog'liq kasalxona nomi bilan atalgan. Bu nomlar odatda, murakkab tuzilmalardan foydalanadi (masalan, "Klinika yo'li") va o'zlashma so'zlar yoki eponimlarga asoslanishi mumkin. Nomlar nafaqat joy ko'rsatkichi, balki hurmat va xotiraning madaniy belgisi sifatida ham xizmat qiladi.

Shunday kasalliklar borki, ularning nomi bilan toponimlar ham nomlangan. Kasallik nomlari bilan toponimlarning nomlanishida bir qator sabablari bor:

- kasallikning yuqumli ekanligi;
- o'sha joyning shifobaxshligi bilan;
- kasallik belgilari bilan toponimning o'xshashligi;
- o'sha kasallik bilan kasallangan insonlar yashaganligi tufayli.

Bularga quyidagilar misol bo'la oladi:

Qo'tirrabot – qishloq nomi bo'lib, Buxoro viloyatida joylashgan. Qo'tir kasalligi bilan kasallanganlar ushbu hududda istiqomat qilishgan. **Qo'tir** – invazion teri kasalligi; qo'tir kanalar (qarang: qichima kanalar) qo'zg'atadi. Qo'zg'atuvchilar odamga, asosan, bemordan yoki uning buyumlari (m.: sochiq, kiyim-kechak, ko'rpa-to'shak) orqali o'tadi.

Qo'tirbuloq – ushbu buloq Buxoro viloyatining Vobkent tumanida joylashgan bo'lib, qo'tir kasalligi bilan kasallanganlar shu yerda davo topishgan.

Qo'tirtosh – tog'li balandlik, o'ydin-chuqur joy nomi.

Qutirgansoy – Toshkent shahrining Ko'kcha dahasi mahallalaridan biri. Bu kasallik alomatlari: tomir tortishi, falajlik, hiqildoq va nafas muskullarining spazmi. Quturish kasalligi qadimdan ma'lum, odamlar uni suvdan cho'chish kasalligi deb ham atashgan. Kasallik odamga hayvon, asosan, it, mushuk va boshqa hayvonlar tishlaganda yoki so'lagi teri yuzasiga tushganda yuqadi.

Moxovguzar – Toshkent shahrining Ko'kcha dahasi mahallalaridan biri. Moxov kasalligi bilan chalinganlar

istiqomat qilishgan. Moxov (arabcha, maxv- yo'q qilish yoki chetlatish) – butun organizmni, xususan, teri, nerv sistemasi hamda ichki a'zolari zaharlaydigan surunkali infeksiya kasalligi.

Shu bilan birga, Oqqishloq (Qash. v. Qamashi t. q; Shah. t. Yangi hayot qishlog'i yonidagi qishloqqa, ikkinchi nomi Maxovguzar) toponimidagi oq so'zi bu kasallikdan keyin bo'ladigan dog' ma'nosida qo'llanadi. Mazkur toponim "badanida oq dog'lari bor kishilar yashaydigan joy" degan ma'noni ifodalaydi.

Moxovqishloq – Qashqadaryo viloyatidagi qishloq nomi.

Zangiston viloyati – "Hudud ul-olam" asarida keltirilgan qadimgi viloyat. O'simliklarda zamburug' keltirib chiqaradigan kasallik. Kasallangan o'simlikning zang bargi, poyasi va qisman mevasida zarg'aldoq, keyinchalik jigarrang spora hosil bo'ladi.

Devona Buva maqbarasi – Namangandagi me'moriy yodgorlik. **Devona** s'zi forscha so'z bo'lib, telba, aqlsiz degan ma'nolarni anglatadi. Aqlidan ozgan, esi past, telba, savdoyi odam davolanadigan joy deb qaraladi.

Kal qishlog'i – qishloq nomi. Odamda soch to'kilishi, sochning siyraklashishi bilan bog'liq kasallik. Tibbiyotda trixologiyada o'rganiladi.

Afg'on qishlog'i – Farg'ona viloyati Qo'qon shahri yaqinidagi qishloq. Teri kasalligi bo'lib, yiringli yara, chipqon. To'qima yoki a'zolarining shikastlangan joyida yiring to'planishi bilan bog'liq bo'lgan.

Jinnidaryo – Qashqadaryoning o'ng, Surxondaryoning chap qirg'og'i. Suvining miqdori yong'inga bog'liq bo'lganligi uchun o'zanini o'zgartirib turadigan, qirg'oqlarini yuvib zarar keltiradigan yozda qurib qoladigan daryo.

Ruhiy kasallik atamasi ostida asab tizimlaridagi buzilishlar oqibatida paydo bo'luvchi, jamiyatda o'rnatilgan qolgan me'yorlardan keskin chiquvchi xatti-harakatlarga olib keluvchi kasallik tushuniladi. Ruhiy kasallikka chalinish ko'pincha bemorning xulq-atvorining o'ziga ham, atrofdagi odamlarga ham xavfliligi bilan xarakterlanadi. Faqat o'tkir holatlarga emas, balki nim o'tkir va surunkali kechuvchi ruhiy buzilishlar, hattoki remissiya holatlari ham bemor tomonidan xulq-atvorining kutilmaydigan harakatlari bilan kuzatiladilar va shoshilinch yordamga muhtoj bo'ladilar.

Tentaksoy – o'z o'zanini o'zgartirib turadigan, oshib-toshib oqadigan suv, soy. Seniroz kasalligi (tentak, jinni) – inson miyasi faoliyatining buzilishi bilan bog'liq ruhiy kasallik.

So'galmasjid – Toshkent Shayxontohur dahasi mahallalaridan birining nomi. Teri saratoni kasalligi bo'lib, xalq tilida "ag'az" deb ham yuritiladi. Aslida so'galmi virus paydo qiladi. U virus sifatida odamdan odamga yuqadi. Uning virusi tanadagi ko'zga ko'rinmas jarohatlarga tushib qo'l berib ko'rishish, bitta idishdan ovqatlanish, suv ichish, suv havzalarida cho'milish oqibatida yuqadi.

Quyunchiq – Amudaryo o‘zanlari orasidagi tepalik nomi. *Elipsiya* (yun. – tutaman), tutqanoq, quyunchiq – bosh miyaning surunkali kasalligi; ko‘pincha tirishish, hushdan ketish, bemor shaxsining o‘zgarishi, ayrim hollarda aqliy qobiliyatning susayib borishi bilan kechadi. Bosh miyaning tutqanoq tutishiga nisbatan tug‘ma yoki turmushda orttirilgan o‘ta moyilligi, shuningdek, nasliy tug‘ma nuqsonlar, bosh va orqa miyaning yuqumli kasalliklari, jarohatlari, tug‘ruq chog‘idagi noxushliklar, endokrin omillar, nogahon qo‘rquv sabablidir.

Kasallik nomlarini o‘z ichiga olgan toponimlar salbiy ma’noga ega bo‘lgani sababli kamroq uchraydi. Biroq, ular mavjud bo‘lganda, ko‘pincha o‘ziga xos tarixiy sharoitlarni, masalan, epidemiyalar, karantin hududlari yoki shifobaxsh an‘analarni aks ettiradi.

Yozilayotgan ish yuzasidan xorijiy nashrlarga murojaat qilganimizda quyidagi kasallik nomlari bilan bog‘liq ma’lumotlarni ham aniqlashga muvaffaq bo‘ldik. Masalan, epidemiya bilan bog‘liq toponimlarga Londondagi “Plague Pits” (“Vabo chuqurlari”) kiradi. Bular vabo qurbonlari uchun ommaviy qabrlar bo‘lgan. Chennaydagi “Fever Hospital Road” (“Isitma kasalxonasi ko‘chasi”) esa mustamlaka davridagi izolyatsiya kasalxonalariga ishora qiladi. Karantin va izolyatsiya toponimlariga karantin joyi sifatida foydalanilgan Korfudagi “Lazaretto Island” Lazaretto oroli va Gavayi orollaridagi Kalaupapa shahridagi “Leper Island” (Moxov) oroli kiradi. Shifobaxsh rivoyat toponimlarga shifobaxsh suvlar haqidagi afsonalarga asoslangan Janubiy Karolinadagi Shifo buloqlari va

Karib dengizidagi “Fever Hill” (Isitma) tepaligi kiradi.

Joylarni kasalliklar nomi bilan atash tarixiy xotira va sog‘liqni saqlash inqirozlarini, identifikatsiyaga bo‘lgan amaliy ehtiyojlarni va ayrim joylarning muqaddas yoki shifobaxsh kuchiga bo‘lgan madaniy e’tiqodlarni ham aks ettirishi mumkin. Tibbiy va kasallik elementlari bo‘lgan toponimlar jamoat salomatligi muammolari va ularga javoblarning tarixiy yozuvlari, kasallik, davolanish va xotirlashga bo‘lgan munosabatni aks ettiruvchi madaniy hodisalar hamda stigma, hurmat yoki jamoaviy xotiradagi o‘zgarishlarni ko‘rsatuvchi ijtimoiy-lingvistik belgilar vazifasini bajaradi. Ularning shakllanishiga siyosat, din, tibbiy amaliyot va til aloqasi ta’sir ko‘rsatadi, bu esa til va jamiyatning salomatlik bilan bog‘liq tajribasi o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirni namoyon etadi.

Xulosa. Shuni ta’kidlash joizki, g‘ayrioddiy yoki hatto munozarali tuyulishi mumkin bo‘lsa-da, tibbiy va kasalliklarga asoslangan toponimlar jamoat salomatligi tarixi, jamiyat qadriyatlari va til amaliyotiga noyob nigoh taqdim etadi. Tibbiyot muassasalarini ulug‘lash, kasallik tarqalishini qayd etish yoki davolanish an‘analarini saqlab qolish uchun xizmat qilishidan qat’i nazar, bu joy nomlari tibbiyotning insoniyat geografiyasi va umumiy xotirasiga ko‘rsatadigan doimiy ta’sirining yorqin dalili bo‘lib qolmoqda. Yuqorida keltirilgan toponimik joylar kasallik nomlari asosida shakllangan. Toponimik joylarning nomlanishida tibbiyotga oid birliklar aynan kasallik nomlari bilan bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin. Xulosa qilib shuni aytish kerakki, tibbiyot va tilshunoslik (toponimika) o‘zaro bog‘liq hodisa.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Room, A. (1979). Place-name changes since 1900; a world gazetteer. [Room, A. (1996). 1900-yildan buyon joy nomlaridagi o‘zgarishlar. Scarecrow nashriyoti.
2. Koch T., Koch T. Cartographies of disease: maps, mapping, and medicine. – Redlands, CA : Esri Press, 2005. C. 840.[Koch, T. (2017). Kasalliklar kartografiyasi: xaritalar, xaritalash va tibbiyot. Esri nashriyoti. Turli shaharlar arxivlaridan (masalan, London, Chennai, Korfu, Nyu-Orlean) olingan mahalliy tarixiy va munitsipal hujjatlar.]